

A.ÓTENIYAZOVA SHÍGARMALARINDAĞÍ SOMATIZM FRAZEMALARĐÍŇ SEMANTIKALIQ ÓZGESHELİKLERI HAQQÍŇDA

Ótepbergenova Azada
Qaraqalpaq mámleketlik universiteti
3-kurs studenti

ABSTRACT

Maqalada Altıngúl Óteniyazovanıń lirikalıq qosıqlarında qollanılğan somatizm frazemalardıń ózgeshelikleri tuwralı sóz etiledi.

Tayanış sózler: somatizmler, frazemalar, frazeologiyalıq ótlesiw, frazeologiyalıq birlik, frazeologiyalıq dizbek.

Tilde kem degende eki yamasa bir neshe leksikalıq birliklerdiń dizbeginen turatuğın quramalı dúziliske iye, biraq mánisi jağınan bir sózge barabar, erkin sóz dizbekleri menen qospa sózlerden ayqın ajıralıp turatuğın birlikler bar. Olar tujırmılı, astarlı, awıspalı mánilerdi ańlatıp, obrazlı sıpatqa iye bolıp keledi. Solay etip, eki yamasa bir neshe sózlerdiń turaqlasqan dizbeginen ibarat bolıp, quramındağı komponentleriniń mánilerinen basqa frazeologiyalıq mánini bildiretuğın, turaqlı quramı hám qurılısı menen ajıralıp turatuğın birlikler tilde frazeologizmler dep júritiledi¹.

Frazeologizmler ańlatatuğın mánileri, quramındağı jeke komponentleriniń sol pütün mánige qatnası, baylanısı boyınsha hár túrli bolıp keledi. Mine usı jağdaydı esapqa ala otırıp, olardı ayırım toparlarğa ajratıw frazeologiyalıq sóz dizbeklerin tereńirek úyreniw ushın oğada áhmiyetli.

Frazeologizmlerdiń quramında qansha sóz bolıwına qaramastan, olar barlığı jıynalıp barıp ulıwma bir mánini ańlatadı, emocional-ekspressivlik mánini bildiredi. Frazeologizmlerdiń ayırım komponentleriniń ulıwma sóz dizbegi ańlatatuğın pütün mánige qatnası hám grammatikalıq jaqtan óz ara baylanısıw dárejesine boyınsha birdey bolmay, hár túrli bolıp keledi. Frazeologizmlerdiń quramındağı komponentleriniń semantikalıq birigiwshiligin, olardıń pütün mánige qaysı dárejede qatnasatuğının esapqa ala otırıp akademik V.V.Vinogradov rus tiliniń frazeologizmlerin frazeologiyalıq ótlesiwler, frazeologiyalıq birlikler, frazeologiyalıq dizbekler dep bóledi. Usıǵan baylanıslı qaraqalpaq tilindegi frazeologizmlerdi

¹Berdimuratov E., Dáwletov A. Til bilimine kirispe. – Nókis: Qaraqalpaqstan, 1988. – 175. b.

frazeologiyalıq ótlesiwler, frazeologiyalıq birlikler, frazeologiyalıq dizbekler dep úshke bólip úyreniw dástúrge aylangan.

Frazeologiyalıq ótlesiwlerdi heshqanday bóleklerge bóliwge bolmaydı, quramındaǵı komponentleri óziniń tiykarǵı leksikalıq mánisin derlik joytıp jibergen sóz dizbekleri. Sonlıqtan, frazeologizm ańlatatuǵın jeke máni jeke komponentleri mánisine heshqanday qatnaslı bolmaydı. Mısalı: Jigitliktiń shamalı, Urıp uldıń murnına («Ana júregi»). Ashshını, dushshını tatıp taplaǵan, Tuwrı jollarınan bezbegen elim. Jám jolatpay kirpimizge, «Tórge shıq» dep sıylaysız sizler. («Jaqsı adamlar»).

Berilgen birinshi mısaldaǵı murnına shamal urıw frazeologizmi erjetiw, úlkeyiw degen mánilerdi bildiredi. Bul mániniń jeke komponentleri esaplangan murın, samal, urıw sózleri menen heshqanday baylanıs joq. Bundaǵı komponentler ózleriniń tiykarǵı mánilerin joytıp, awıspalı mánide kelgen. Ekinshi mısaldaǵı ashshı-dushshını tatıw frazeologizmi kópti kórgen, turmıstaǵı quwanışlı, qayǵılı kúnlerdi basınan keshirgen degen mánilerde qollanılǵan. Bul mısaldaǵı ashshı, dushshı, tatıw sózleri bir dizbekke grammatikalıq jaqtan baylanısıp, awıspalı mánige ótken. Keyingi mısaldaǵı kirpigine jám jolatpaw frazeologizmi shayır tárepinen ózgeriske ushırap qollanılǵan. Sóz dizbegindegi jám sózin shań sóziniń sinonimi sıpatında poeziyalıq qatarlardaǵı alliteraciyanı kúsheytiw ushın qollanılǵan.

Frazeologiyalıq birlikler – bular frazeologiyalıq ótlesiwlerdey bolıp frazeologizmlerdiń komponentleri mánisinen birotala ayırılмай, azmaz jaqın boladı. Mısalı: Aytajaqpan birer sóz, Maqul deseń qulaq sal («Oh, Qarakóz»). Ómir seni úyreneyin dep, Qulaq qoydım ata-anama («Úyreniw»). Oy-qırın, taw-tasların da, Kózdiń jawın alǵan elim («Watan, seniń topıraǵınan»). Tańlayında tatıǵan, Ilaqası, sazanı («Dáwqaranıń jollarında»).

Bul mısallardaǵı qulaq salıw, qulaq qoyıw bir frazeologizmniń leksikalıq variantları bolıp, olar frazeologiyalıq birlik esaplanadı. Qulaq salıw, qulaq qoyıw tıńlaw, esitiw mánilerin bildiredi. Qulaq esitiw wazıypasın atqarǵanlıqtan usı frazeologizm payda bolǵan. Keyingi mısallardaǵı kózdiń jawın alıw, tańlayında tatıǵan frazeologizmlerinde de olardıń mánisi hám komponentleri arasında belgili bir dárejede baylanıs bar. Kóz kóriw xızmetin, tańlay dám seziw wazıypasın atqarǵanlıqtan usı sóz dizbekleri payda bolǵan. Olardıń quramındaǵı komponentleriniń jeke mánileri awısıp qollanǵanlıqtan, kúshli obrazlılıqtı payda etip tur.

Frazeologiyalıq dizbekler quramındaǵı komponentleriniń jeke mánileri júdá anıq, ulıwma mánige tikkeley baylanıslı bolıp keledi. Mısalı: Birewler ózińdi qustanı etip, «Ne degen alıs» dep murın jıyırса («Samanbayım-sayalı elim»). Bir awız úndemey jol baslay berdiń, Qolımdı usınıp keynińe erdim («Gáp kewilde»). Jansa meyli, seniń

ishqín órtesin jandı, Ashıq janlar kirpik ilmey atırsın tańdı («Muhabbat»). Perzent dep ótkerdiń qansha jasıńdı, Aq aralap qaldı qara shashıńdı («Anam»).

Bular leksikalıq jaqtan turaqlı sıpatqa iye. Olardıń quramındaǵı komponentler mánilerin saqlaǵan halda, biraq óz aldına bólek mánige emes, bári ulıwmalıq bir mánige iye bolıp kelgen.

Frazeologiyalıq dizbekler de, frazeologiyalıq birlikler de, frazeologiyalıq ótlesiwler de obrazlılıqqa hám mánilik ótkirlikke iye bolıp keledi. Olar qosıq qatarlarında emocionallıq tásirliklikti kúsheytedi. Kórkem sóz sheberi tárepinen frazeologizmlerdiń ayırım komponentleriniń ózgertiliwi yamasa frazeologizmiń quramındaǵı sózlerdiń túsirilip qalıw jaǵdayları ushırasadı. Bul da óz ornında shıǵarmanıń kórkemliliǵın kúsheytiwge xızmet etedi.

PAYDALANÍLGAN ÁDEBIYATLAR

1. Berdimuratov E. Házirgi qaraqalpaq tili. Leksikologiya. – Nókis: Bilim, 1994. – B. 188.
2. Berdimuratov E., Dáwletov A. Til bilimine kirispe. – Nókis: Qaraqalpaqstan, 1988. – B. 420.
3. Ábdinazimov Sh., Pirniyazova A., Shınnazarova S. Házirgi qaraqalpaq ádebiy tili. Fonetika. Leksikologiya. – Tashkent: Sano-standart, 2018. – B. 192.
4. Óteniyazova A. Ayqulaq. – Nókis: Bilim, 2014. – B. 88.